

A. GERGELY ANDRÁS

A „MÉTELYEZŐ DZSESSZ”
ÉS A MAGYAR NÓTA HÁBORÚJA

AZ IRREDENTA LEGHATALMASABB FEGYVERE

Hajnáczy Tamás (szerk.): *Magyar Cigányzenészek Országos Egyesülete. Cigányzenészek harca a két világháború közötti Magyarországon. Gondolat Kiadó: Budapest, 2019. 354 oldal*

Tónusok ezek, szólampróbák felhangjai, a két világháború közötti magyar zenei világhódítási küzdelmeinek blattolási kísérletei. Muzsikálni ugyanis minden magyar tud, de szíve csakis a magyar nótának van. E hang, stílus, világkép és műfaj azonban sosem volt, sosem is lesz elnyomás, drótkerítések, akaratok, kényszerek, alkudozások körülményeitől függetleníthető. Már ebbe belegondolni, belelátni, beleképzelődni is izgalmas, hát még a történeti hitelű forrásközléseket a maguk ritkán szép belső ellentmondásosságával együtt áttekinteni.

Emlékezetesek a Liszt Ferenc által egykoron megfogalmazott sorok „*a cigány zenéről*” (Párizs, 1859), melyek nyomán még lelkes híveitől is felháborodott leveleket kapott, mert (kicsit persze hősi retorikával fogalmazva) azt merte leírni: „*a magyar zene nem a magyar nemzeté, hanem a cigányé*”. S e zenetörténeti érdekesség, melynek nyomán Liszt még magyarabbnak érezte magát, mint a magyarkodók korabeli héroszai,¹ jellegzetes korszakossággal találkozott a magyar nemzeti életérzés és ennek reprezentatív szférái körül is. Még emlékezetesebb egy fotó, melyen a legjelesebb prímásokból álló csoportképen a Nemzeti Múzeum lépcsőjén a „magyarságot” reprezentálják a gádzsó világ más konstruálói, befogadói, értelmezői előtt. Itt is legalább annyira „főszereplő” a „gádzsó” fotós, amint akkurátusan beállítja a „primitívek” látványos körét, mint a legjelesebb roma muzsikások, akik a maguk „nemzeti” csoportképevel a gádzsó történelembe illeszkedő kultúrárt és népiséget képviselik. Ezek persze csupán a sajtó vagy a nyilvánosság harsány felszínének tüneményei, ám a maguk nemében elképesztő kontrasztok is, melyeknél világosabban és komponáltabban

¹ Ehhez lásd: A. Gergely András: Uram! Mit művel Ön? Ezen pillanattól kezdve utaink eltérnek egymástól! *Peri-mikro-szkóp*. Letöltés helye: <https://sites.google.com/view/peri-mikro-szqp>; letöltés ideje: 2020. 11. 30.

talán semmiféle érvélés nem beszélheti el azt, ahogyan közösen és kölcsönösen konstruálják egymást, s egyik sem lehetséges a másik általi meghatározottság nélkül. Egyúttal persze mindketten építik maguk körül, maguk és a Mások ellenében is azokat a falakat, elválasztó paneleket, melyek nehezítik az átlátást, áthallást, megértést, megismerést... S ezek csupán a távoli kontrasztok, tónusháborúk a zenei műfajok és a maguk műfaját megjelenítő muzsikuskok között, de mint ilyenek is tanulságosan látványosak.²

A zene „nemzetiségét”, majd többségi és kisebbségi érdekérvényesítési háborúit még ennél is rejtélyesebben mutatják fel a kor sajtójából, magazinjaiból, leveleiből, visszaemlékezéseiből vett illusztrációk. Az utóbbi időkben az egyik legkitűnőbb forráskiadvány szolgálhat rá az elismerésre e belső ellentmondásosságok mélyebb rétegekbe gyökerező problémáival közös műbe szerkesztve: Hajnáczy Tamás szerkesztésében *Cigányzenészek harca a két világháború közötti Magyarországon* címmel kínál meglepetéseket. A kötet hat fejezetben jeleníti meg a jazz és a magyar nóta hangászati ütközeteit, ehhez korabeli rendeletek, jegyzőkönyvek, sajtóanyagok, feljegyzések, közlemények részleteinek tematikus válogatását teszi hozzáférhetővé a Magyar Cigányzenészek Országos Egyesületének és a Roma Civil Participation projektnek a segítségével. S mert a szerteágazóan sokszínű, értelmezésre is igényt tartó gazdagságú forrásanyag már pusztán elrendezését, tartalmát és megértési perspektíváit tekintve sem kevésbé bonyodalmas, mint a zenei műfajok kölcsönhatásai, hát bizony elkél a szerkesztői előszó, melyben az első oldalon cirkalmas ellentmondásra kapunk utalást. Jelesül arra, hogy a Horthy-korszakban a „cigánykérdés” kezelésének és társadalmi elfogadottságát érintő evidenciáinak (értsd: kóborlók, koldulók, közrendészeti esetek, érdekvédelem, szociális elismertség és láthatóság, bürokratikus ügyvitel és eseti kezelés mindennapos nyugjéi) csupán egyike volt a leginkább kihívást jelentő problémának – de sem kizárólagos nem volt, sem „szubkultúra”-kérdés nem lett. A mintegy tízezer főnyi cigányzenész társadalom egyfelől „magyar nemzeti” örökséget tartósítónak festhetett, ugyanakkor szervezeti tömörülésként mintegy megtettesítette az irredenta eszmék érzelmi aláfestését, s még mint országos egyesület a Revíziós Ligába, testületi támogatását küldhette Mussolininak, vagy közéleti méltóságoknak címzett nyílt levelével szinte közpolitikai aktoorra is válhatott. A korszak közlönyeinek, lapjainak, egyesületi jegyzőkönyveinek, közgyűlési határozatainak és hangadó köreitől jövő „lojalitási” tanúsítványainak e széleskörű válogatása viszont a másik oldalon korántsem találkozhatott valamiféle „osztatlan” és egyhangú támogatói háttérrel, mely a magyar nóta és cigány zene sajátosságait nem nemzeti kontextusban, hanem világképi teljességben vélte megnevezhetőnek. Az előszóra épülő bevezető fejezet (17–69. old.) épp ezért megannyi társadalmi közérzeti jelenségre,

2 Baumgartner, Gerhard – Belgin, Tayfun (eds.): *Roma & Sinti. "Zigeuner-Darstellungen" der Moderne.* (Katalog zur Ausstellung Roma & Sinti. "Zigeuner-Darstellungen" der Moderne, 17. Juni bis 2. September 2007; Kooperationsprojekt der Kunsthalle Krems mit dem Ethnographischen Museum Budapest.) Kunsthalle Krems: Krems, 2007.

hatások és ellenhatások kontrasztjaira, a hatalommal folytatott küzdelmek belső relációira, illetve mindezekből a korabeli nyilvánosság elé is került forrásokra koncentrálni, még ezen belül is külön figyelemmel a zenész cigány társadalom belső megosztottságára, meghatározó személyiségeinek hatására, a vagyoni különbségek és életlehetőségek ellentmondásaira, de nem utolsósorban a dobogóra lépő más zenei műfajok képviselőivel kialakuló „zeneháborúra” fókuszál. S épp e küzdelmek egyik kulcskérdése lehetett a címbe emelt hangászati vita is: nótáünnepe vagy foxtrott, magyarított népzene vagy importált giccs érdemel-e méltó piaci jelenléte...?! A kulcskérdések expozíciója tehát (csak a hivatkozott források jegyzéke vagy tizenöt oldal lehetett kéziratban!) jócskán eltér a magyar zene- és népzene tudományi források kínálta evidens „kottaképektől”, s talán némi leplezetlenséggel társadalomtudományi problematikának, történeti forráskutatási eszköznek tekintti forrásanyagát – ettől pedig önértéke is jóval súlyosabb, mint szimpla egyesületi dokumentum-históriaként. A mikrotörténetekre is érzékeny forrásbemutató nemcsak a Magyar Cigányzenészek Országos Egyesületének (MCOE) megalakulástörténeti, fenntartási, szervezeti-kulturális jelentőségét tekintve is árnyalt eseménymenetét részletezi (21–44. old.), hanem példaképpen kitér a Magyar Népzeneészek Országos Egyesülete megszűnését (1918) követő érdekképviseleti kérdésekre, a státuszmegegerősítő 1923-as Tisztújító Közgyűlés „viharos” jelentőségének hatására, a cigányzenészek működési engedélyeinek problematikáira, az egyesületi tagsághoz kötött esélyek korlátozó mivoltára, a helyi csoportok intézményesülésének módjaira, a tagdíjak kérdésére, a korszak vendéglőseinek és mulatótulajdonosainak ízlésvilágára, piaci orientációjára, a rendeletek és szabálmódosítások okaira, a kontárok – vagyis zenei vizsgával vagy hangszeres végzettséggel rendelkező, meg egyébből is élő egyedek – foglalkoztatásának ügyleteire. A cigányzenészeket fenyegető konkrét veszélyforrást a jazzbandek, külföldi zenészek és stílusok megjelenésében nevezik meg, úgyannyira, hogy mintegy kezdeményezik és várják is a belügyminisztériumi tiltást. Mindez persze messze nem javított, hanem inkább rontott a magyarországi cigányzenészek helyzetén, előkerültek a sztrájkoló és sztrájkterő prímások, kiújult a dacos sztrájk és a harc a rádióval meg a nyilvánosság korabeli fórumaival a térnyerésért, előjogokért, biztosítékokért és prioritásokért (44–58. old.). Jól járni senki sem tudott, de tisztábban játszani sem, így ártani viszont sokaknak sikerült – egymásnak, a belsőleg is megosztott MCOE testületeinek és rangjának, a zenekedvelőknek, a sajtónak, a zene presztízsének, a Főváros által pártfogolt muzsikusköröknek, 1929-től már a Bihari zeneiskolának, a zenei ízlésnek és a szakoktatásnak egyaránt. Az Egyesület, később már Szövetség „*az 1930-as évek első felében már szembetűnően veszített érdekérvényesítő képességéből, a belső feszültségek, a behajthatatlan tagdíjak, a helyi csoportok mindinkább a szervezet végét jelentették*” (43. oldal).

A bevezető fejezet teljes értékű körképe után a részkérdések sajtóanyaga következik az egyes alapkérdések hívószavait követően: a *Harc* című fejezet („*olyan a jazz-band mint a*

járvány, küzdeni kell ellene...”) száz oldalon át ontja a sajtócikkeket (71–163. old.), a *Rendeletek* című fejezet (165–206. old.) „...*hatósági védelmet a nemzeti ízlést rontó idegen és kontár invázióval szemben*” sürgető törekvéseket követi korabeli dokumentumokkal, a közgyűlések anyaga (207–268. old.) a *Magyar Cigányzenészek Lapjából* szemezgeti a jegyzőkönyvi kivonatokat, a *Zeneiskola* című fejezet a boldogulás útjának a tanulás formalizálását tekinti (269–288. old.), s a szülők „szemefényét” mint „*a cigánység minden reménye, a cigánység jövő generációjának letéteményese*” alkalmazkodását sürgeti, a *Nótáünnep* rendezvényét a jótékony hatás és a kemény elutasítás kontrasztjában írja le aprólékosan – a pénzügyi és elszámolási ügyviteli kérdések tükrében, sőt az elnök bukztatásának tervével (289–326. old.), végül a *Színház és zene* blokk „*az ötszáz éves cigánymuzsika*” további sorsának, „*a cigányzenészség ünnepélyes hitvallása*” révén „*az öt befogadó magyar haza iránti*” elköteleződést meghálálendő várakozást exponálja (327–342. old.). Mindeme sodró, sűrű és békétlenül kies hangoskodást a háború emléke, s a következő előérzete serkenti: az 1937-es közlemények (cigány ünnep az országzászlónál, „Gypsyológiai vilá kongresszus” szervezésének híre, a „Magyar Hiszekegy” vállalható szerenádjának megrendezése, stb.) egyúttal azt is biztos tudattal sugallják: „*Szétvisszük a világba, amerre a magyar cigányzenész jár, hogy a magyar igazságnak győznie kell! Mert velünk az Isteni igazság!*” S elvihathatatlan a szándék magában a korban is, hogy a hívekként önmagukat fényező kinyilatkoztathassák „...*együtt ünnepeljük a magyar nóta fáradhatatlan és tagadhatatlanul művész munkásaival*” (331. oldal).

Az ünnep, persze, sikerült. A nóta is megvolt. A folytatás pedig már nem egészen csak a prímásoktól és rajongóiktól függött. De a harcot megvívták. Más hangnemben, eltérő tempóban, véletlenszerűen rögtönözve, vagy a megrendelőnek szívet melengető édesmészes tónust adományozva, s akár önkörökben is a visszafogott bazseválást előnyben részesítve. Így aztán a magyar nóta sikeresen és eredményesen legyőzte a jazz pokoli mételyét, s maradhatott még negyedszázadig vagy tovább is a jó ebédhez szóló ábrándos kíséret. Mert „*a megszállott területek elszakított magyarsága nem a szaxofont várja és nem a dob fülhasogató lármáját, hanem a magyar cigányokat, hogy a magyar feltámadás idején velük sírhassák ki szívük bánatát*” – ahogyan a kisbögős Füredi Foszák Fábián megjósolta.

Aztán majd a feltámadás is megtett. Másként és másért, de lett. A szaxofonokat pedig máshol szólaltatták meg, s idővel a zongorákhoz, dobokhoz, gitárokhoz, hegedűkhöz is méltó cigányzenészek kerültek.

De ez már egy másik kötet. S nem csupán időrendi, történeti, de műfajváltozási rendben is az. A Szerkesztőnek éppen most jelent meg e munkáját folytató következő műve *Cigányzenészek mozgalma a boldog békeidők Magyarorszáján* címen. Ez pedig már nemcsak másik válogatás, másik korszak, más kapcsolat- és konfliktustörténet, de másik recenzió tárgya is.